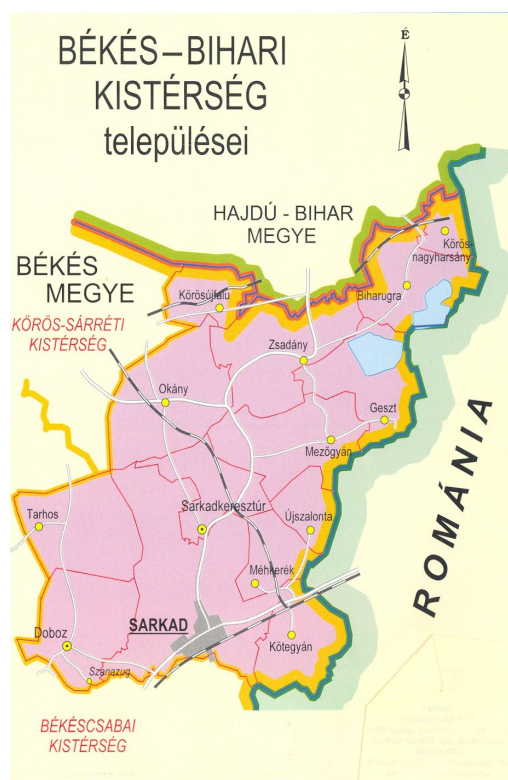

ZSADÁNY – AZ ÉLNI AKARÓ FALU

ROZSNYAI KATALIN¹

1. TÖRTÉNETI ÉS TÁRSADALOMFÖLDRAJZI ÁTTEKINTÉS

1.1 A rendszerváltásig tartó átalakulások vázlatja

A ma alig 1800 lakosú Zsadány a Dél-alföldi régióban, Békés megye északi részén, a Gyulát Debrecennel összekötő országút és a román határ mentén fekszik.

**1. ábra: Zsadány kistérségi helye
(Forrás: HISZI-MAP 2000)**

¹ A Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktoriiskolájának hallgatója volt 2003-2006 között. Főiskolai docens, TSF Egészségügyi Fakultás, Gyula.

A község a Békés és Hajdú-Bihar megye területére kiterjedő, 700 km²-es Kis-Sárrét kistájon található, Komádi közelében, több kisebb település gyűrűjében. Korábban a szeghalmi, jelenleg a sarkadi kistérség része.

A község központi részét két, egymással érintkező ellipszisszerű dombon kialakult alaprajzi egység alkotja. A centrumban található a templom, az alap- és központi funkciókat ellátó intézmények épületei (pl. az iskola, a polgármesteri hivatal és a mentőállomás). A főút vonal szorosan beépített, a falusi házak jelentős részénél teleklábas letelepedés látható. A csatornák mentén lévő területeken mezőgazdasági termelést folytatnak.

A Sebes-Körös egykor kusza szövevényt alkotó sárréti vízi világában a néhány méterrel a vizek fölé emelkedő ármentes területek teremtették meg az ember megtelepülésének lehetőségeit. Az egykori vízi világ emlékei ma is élnek a táj különféle részeinek elnevezéseiben, egyben jelzik azok településfejlődésre kifejtett morfológiai hatásait is. (pl. Tó-lápi legelő, Rókalyuk-hát).

A település lakói (néhány kutató feltevéseire támaszkodva) a hunok ősi szálláshelyét is ezen a tájon vélik felfedezni.

A mai településről az első említés az istenítéletekről készített Váradi Regestrumban található, 1219-ből. IV. Béla korában „Korhan-Stagnum Körös-Sadan”-ként szerepelt. Viszontagságos törté-

**2. ábra: Légifelvétel a községről
(Fotó: Boldog G.)**

nelme során számos földesura volt, míg a török kiűzése után az Esterhazy család kezére került (KÓVÁRI E.P. 1999 a).

Elsősorban az egykor rajta áthaladó *Debrecen és Várad felé tartó utaknak* köszönhető, hogy a mostoha körülmények között is képes volt a gyarapodásra. 1085 fős népessége a XIX. század elején az elnéptelenedett térségben jelentősnek számított.

A Sebes-Körös szabályozása új területek megszerzését tette lehetővé a helyi népesség számára. A hasznosított területek azonban többnyire alacsony értékűek voltak, ezért csak átmeneti gazdasági fejlődést alapoztak meg (KÖTELES L. 1999). A zsadányi földek átlagosan 17–18 aranykorona értékűek voltak (MAKAI S. 1999).

Az első világháborút követő *trianoni határoknak két jelentős következménye volt* a település számára. Az egyik, hogy Zsadány „*elszakadt*” Nagyváradtól; attól a piaci-gazdasági központtól, amely addig éltette és a fölös népességének nagy részét is magához vonzotta.

A másik következmény az, hogy az „*ország peremére*” került falvakban – így Zsadányban is – megszakadt a gazdasági élet addigi rendje. A paraszti birtok felaprózódott, többszáz fős töredékföldes és nincstelen réteg alakult ki, amely nem talált kiutat a nehéz paraszti létből. A falu népessége „*ott rekedt*” és sokan máról-holnapra éltek.

A *nagybirtokok felosztása* 1945-ben enyhített a földéhségen és némi esélyt teremtett az egészségesebb birtokviszonyokra épülő gazdasági-társadalmi fejlődés számára. 718 szegényparaszt és uradalmi cseléd kapott földet, 3–10 katasztrális hold közötti nagyságokban (MAKAI S. 1999). Egy részük a faluhoz tartozó (egykor elpusztult középkori falvak helyén létrejött) Bölcsi, Fancsika központjában épített házat. Így alakultak ki újabb, kis létszámú lakott területek a falu környékén, illetve vonzáskörzetében. A falu népessége az első világháború időszakát leszámítva végig gyarapodott, különösen látványosan 1920 és 1949 között (1233 fővel).

Az 1950-es, majd az 1960-as években végrehajtott szövetkezesítés azonban *szétzúzta ezt a helyi paraszti gazdasági és társadalmi struktúrát* és gyökeresen új helyzetet teremtett.

A termelősövetkezeti mozgalom minden ellentmondása tetten érhető *a falu „szocialista” fejlesztésében*. A társadalmi csoportok elkülönülése szerint 1956-ig 3 termelősövetkezet jött létre és 1 állami gazdaságot is szerveztek. Az 1959 utáni erőszakos kollektivizálás során egy időben 7 termelősövetkezet is működött. Csak 1969-ben egyesült valamennyi a Magyar–Lengyel Barátság Termelősövetkezet keretében (MAKAI S. 1999).

Az egyoldalú, ám egészében véve sikeres *mezőgazdasági modernizáció* létbiztonságot teremtett a földjén vergődő és a nincstelen népesség számára. Ugyanakkor a vállalkozó szellemű gazdagabb paraszti családokból sokan elhagyták a szülőföldjüket, hogy az alacsonyan fizetett bér munkás-lét helyett a városokban, *az iparban* keressenek jobb életet. 1960-tól 10 év alatt több mint félezer fővel (624 fő) csökkent a lakónépesség (1960-ban még 3516, 1970-ben pedig már csak 2.892 fő volt).

A szinte monokultúrás (gabona-kukorica-sertés) gazdálkodás nem teremtett igazi felemelkedési lehetőségeket.

Néhány válságos esztendő után felszámolták a sertéstartást és a kedvezőbb értékesítést biztosító nagyüzemi baromfityenyésztéssel próbálkoztak. A termelőszövetkezet megerősödésében fontos szerepe volt a 1980-as években központi támogatással végrehajtott komplex meliorációnak és a korszerű szakmai végzettséggel rendelkező mezőgazdasági szakemberek megjelenésének is.

A település foglalkoztatási gondjainak megoldásában szerepet játszott az is, hogy Békéscsabán, Gyulán és a szomszédos Komádiban szaporodtak az alacsonyabb képzettségű munkaerőt foglalkoztató üzemek és vállalatok (Baromfifeldolgozó, Hűtőház, Húsüzem, Kötőipari Vállalat, stb.). A hajnali órákban szinte egymást érték a zsadányi munkásokat szállító „különjáratú” autóbuszok. A szervezett keretek közötti *ingázás* napi 90–120 km közlekedést és gyakran megfeszített 3 műszakos munkabeosztást is jelentett.

Az eljáró munkások (200–250 fő) és a faluból növekvő számban középfokú és felsőoktatási intézményekben tanulók (60–80 középiskolás és 15–20 főiskolás-egyetemista) ugyanakkor *új életlehetőségeket* is találtak. Sokuk számára a városi környezet és a jobb munkalehetőségek erősebb vonzást jelentettek, mint a tradicionális falusi kötelékek.

Az 1980-as évek második felében Mészáros Rezső által végzett térbeli mobilitási vizsgálatból levont következtetése – miszerint a magas elköltözési szándék egyfajta új igényt és az itteni szegényes élettel szemben egyfajta negatív életérzést fejez ki – az elkövetkező években igazolást is nyert (MÉSZÁROS R. 1988).

1.2. A határmentiség szerepe a község életében

A nagy mértékű migráció alapvető oka az volt, hogy Zsadány a trianoni döntést követő évtizedek alatt a *román határ közelében lévő periferikus, halmozottan hátrányos* helyzetű településsé vált.

Önmagában a *határmentiség* pozitív és negatív következményekkel egyaránt járhat. Jelenthet a környező térségekkel való együttműködési lehetőséget, komoly fejlődési esélyt is. Ez a tendencia tapasztalható például Nyugat-Európa bizonyos részein. Hazánkban is a nyugati, osztrák–magyar határtérségben kezdődtek el a pozitív változások. A határmenti regionális együttműködések megteremtése a többi szomszédos országgal az Európai Unióba való „igazi integrációnk” egyik alapfeltétele.

A határmenti térségek politikai-etnikai szempontú vizsgálata már a trianoni békeszerződések után elkezdődött. Ekkor már sokoldalúan kutatták a *perifériaképződés* problémakörét. Nagyobb méretű gazdasági-társadalmi vizsgálatok a nyolcvanas évek elejétől-derektől kezdődtek. Az Alföldi régió

határmenti területein folytatott átfogó kutatás során már a nyolcvanas évek elején szoros összefüggést találtak a *határmentiség és a periféria jelleg* között (TÓTH J. – CSATÁRI B. 1983).

Zsadány a korábbi Nagyváradal szerves gazdasági együttműködéstől elszakítva, a keleti román határ mentén ténylegesen a „*periféria perifériája*” lett. Ezt a fogalmat a kutatók a *centrum-periféria* ellentétpár kapcsán, főként az alföldi nagytáj és Magyarország keleti határain fekvő területekre használták. Így ez a probléma nem csak a dél-keleti országrészt érinti (ERDŐSI F.–TÓTH J. 1988).

Az általam választott település viszont *halmozottan hátrányos helyzetű*, mert a határmenti és alföldi peremhelyzete mellett megyehatár közelében, a megyei központoktól is távol fekszik. Ez az a hely, ahol *perifériák találkoznak perifériákkal* (HARDI T. 2000).

2. PILLANATFELVÉTEL A RENDSZERVÁLTÁSRÓL

Egy 1989 májusában szegedi népművelés szakos hallgatók által végzett falukutatás már kimutatta a *visszafordíthatatlannak tűnő gazdasági-társadalmi erőzítő* jelenségeit (Településkutató tábor, Zsadány, 1989). A kutatásban ekkor a hátrányos helyzetű északkelet-békési térség falvairól, Mezőgyán, Zsadány, Biharugra, Körösnagyharsány és Körösújfalú társadalmi-gazdasági viszonyairól készítettek beszámolókat. Az alábbiakban a zsadányi helyzetfelmérés néhány fontos eredményét közlöm.

A *termelősövetkezet meggyengült*, az általa foglalkoztatottak létszáma gyorsan csökkent. A szövetkezetből kivonuló vagy kiszoruló népesség néhány holdas „újjgazda”-ként próbált magának új életésélyeket teremteni. Ennek azonban számtalan akadálya volt, részben az országos agrárpolitika hiányosságai, részben pedig helyi tényezők. Nem működött tovább pl. a tsz darálója, ami sokak számára lehetetlenné tette a nagyobb volumenű állattenyésztés megkezdését. Megszűnt a korábban garantált felvásárlás – a termelők kiszolgáltatottá váltak az alkalmi felvásárlók érdekérvényesítésével szemben. Az említett okok miatt a családi gazdálkodás a többség esetében inkább csak az önellátást, a túlélést szolgálta.

A *fokozatos elszegényedést* tükrözte az is, hogy a „takaréék”-ból felvett kölcsönök összege meghaladta a korábbi értékeket. Az iparosok utánpótlás nélkül kiöregedtek, (pl. 1989-ben 6 lakatos és 2 szerelő élt a faluban – a XIX. század elején még 263 iparos volt). Jelentős volt az *infrastrukturális lemaradás* mértéke is. A megyeszékhely csak átszállással volt elérhető, Budapestre tömegközlekedési eszközökkel 2 napig tartott az út.

Hiányzott a vezetékes gáz és csak minden 4. házban volt ivóvíz. Két utca volt kikövezeve – a többi nagyobb esőzés idején szinte járhatatlanná vált. Megszűnt a hentesbolt és a sütőde, ami az amúgy is szegényes ellátást szinte katasztrofálissá tette. (Az 1900-as évek elején még 52 kereskedő élt itt.)

A kézi kapcsolású telefonközpont miatt nem tudták biztosítani az állandó orvosi ügyeletet. A községi intézmények egy része megszűnt, vagy kapacitását jelentősen csökkentette. Még a korábban jelentős gyülekezettel rendelkező református egyház is képesítés nélküli (!) lelkészt alkalmazott.

A vizsgálat elsődleges célja a közsélet tanulmányozása volt. Erre vonatkozó legfontosabb megállapítása, hogy ez a község *képtelen volt kinevelni saját vezető rétegét*, hiányoztak a kiemelkedő helyi személyiségek. Az előrejelzés szerint amennyiben ez így folytatódik, a falu pusztulásra van ítélve.

3. A RENDSZERVÁLTÁS HATÁSAI

3.1. Népeség- és településföldrajzi változások

A rendszerváltás gyorsan átalakította az előző évtizedekben kialakult gazdasági és társadalmi viszonyokat – sok szempontból „*viszszarendeződőtt*” az előző gazdasági-társadalmi helyzetet (KÖTELES L. 2000).

A termelőszövetkezet korábban felszámolta az addigi kultúrákat – a szőlő, zöldség és gyümölcsstermesztést. Helyére a gépesített növénytermesztésen alapuló gazdálkodás lépett, ami egyre kevesebb dolgozót igényelt. Az idegenből érkezett vezetők érzéketlenek voltak a falusiak problémái iránt. A szövetkezet itt nem adott esélyt arra, hogy különféle „melléküzemágak” létrehozásával munkahelyet és megélhetést teremtsen a helyieknek. Emiatt az aktív keresők 1/3 része máshová járt el dolgozni. Az *ingázási távolság* a korábbiakhoz képest *megnőtt* és a célállomások száma is gyarapodott (pl. Gyula és Békéscsaba mellett Komádi és Budapest is jelentős férfimunkaerőt vont el). Ilyen körülmények között feleslegessé vált, sőt a közlekedést is nehezítette a külterületen lakás. Az életmódváltozást, a lakó- és munkahelyfunkció szétválását is jelzi a *lakosság központba települése*. Ez a tendencia rendkívül erőteljes volt 1960 és 1990 között, de az azt követő 10 évben is csaknem a felére csökkent a külterületen élők aránya.

	1960	1990	2001
Összes népesség	3 516	1 993	1 832
Külterületen élők	825	91	49
%	23,5 %	4,6 %	2,7 %

1. táblázat: Külterületi népesség számának alakulása
(Forrás: KSH 1992, 2002)

Az átalakulás kárvallottjai itt is a korábbi nincstelének, akik elveszítették az addig biztos megélhetést nyújtó „szocialista” nagyüzemben végzett munkájukat. Az egész térséget tartós *gazdasági válságba taszító változások* következtek be. Ilyen volt a Szovjetunióba termelő gabona, hús, zöldség üzemek csődbe jutása, a sarkadi cukorgyár, a Komádiban működött kenderfeldolgozó, a szeghalmi varroda és tejüzem, stb. felszámolása. Ennek a folyamatnak az első áldozatai az addig bejáró munkáscsoportok voltak, akik „visszaszorultak” a faluba. Időközben átalakult a helyi termelőszövetkezet is, már csak a határ 33 %-át bérelte és csak néhány tucat embert foglalkoztatott.

Az 1945 utáni időszaktól a rendszerváltás kezdetéig (1949–1990) *a népesség szinte a felére csökkent* (50,7 %). A következő 8 évben további 100 fővel éltek kevesebben a faluban.

Az ezredfordulót követően 1800 fő körüli stabilizációs tendencia volt tapasztalható, 2005-ben eddigi minimum értéket, 1762 főt regisztráltak.

1949 és 1960 között még 500 fő fölött volt a természetes szaporulat (533). Ezután a népességszám változására vonatkozó adatok jelzik a csökkenő szaporulatot és az idősök magas aránya miatt is a jelentős halálozási számokat (1970–1979: 362; 1980–1989: 382). Az 1970-es években még volt kismértékű természetes szaporulat (6), az 1980-as években már kifejezetten negatív a tendencia (–118).

A rendszerváltást követően javult a helyzet, hiszen a természetes szaporodás korábbi –12-es évi átlagértékét később már csak –4-es évi átlagértékek követték. 2003-ra pedig szinte azonos lett a születések és halálozások száma (–1). Ez ugyan még nem jelenti a lakosság gyarapodását, de a korábbi évtizedekhez képest az előrelépések egyik jele.

Év	Fő	Év	Fő
1802	1 085	1980	2 175
1830	1 252	1990	1 885
1870	1 961	1995	1 824
1900	2 566	1998	1 785
1910	2 693	1999	1 801
1920	2 481	2000	1 788
1930	3 248	2001	1 832
1941	3 479	2002	1 813
1949	3 714	2003	1 807
1960	3 516	2004	1 808
1970	2 892	2005	1 762

2. táblázat: A népességszám alakulása Zsadányban 1802–2005
 (Forrás: Makai S. 1999, KSH 1981–2006)

Összességében megállapítható, hogy a migráció a legjelentősebben 1950 és 1980 között okozta a népességszám csökkenését, a következő évtizedben a negatív természetes szaporodási adatok (alacsony születés- és magasabb halálozási arányok) is árnyalták a képet. Az ezredfordulótól egy kiegyenlítettebb, enyhén hullámzó, jobb szaporodási arányú stabilizációs helyzet majd újabb népességszám csökkenés tapasztalható.

Mivel az elvándorlók többsége a fiatalabb korosztályokból került ki, így Zsadány népességének korösszetétele sem alakult kedvezően.

A rendszerváltás évében már 21 % fölötti lett az idősek aránya, ez az eredmény az országos átlagnál is magasabb (pl. 1990-ben 2,5 %-kal). Az ezredforduló előtt már a Békés megyei átlagnak megfelelő és lényegesen több, mint más innovatívabb térségeké (pl. Fejér megye átlagánál 4,1 %-kal magasabb).

2005-re a nyugdíjban részesülők aránya 34,2%-ra nőtt. Ekkor közgyógyellátást illetve rendszeres szociális segílyt kapott a lakónépesség 18,9%-a (KSH 2005).

	1949–1960	1970–1979	1980–1989	2002	2003
Természetes szaporodás	533	6	-118	-7	-1
Élve születés		368	264	16	26
Halálozás		362	382	23	27

3. táblázat: Népességszaporodási adatok
 (Forrás: KSH 1981–2004)

Év	0–14 éves (%)	15–59 éves (%)	60–x éves (%)
1970	24,8	57,2	18,0
1980	23,4	55,7	20,9
1990	21,4	57,1	21,5
1995	18,9	60,8	20,3
1998	18,7	60,9	20,4
1999	18,3	61,1	20,6
2000	18,9	60,8	20,3
2001	19,9	58,4	21,7
2002	19,2	59,3	21,5
2003	18,9	59,7	21,4
2004	18,6	59,7	21,7

4. táblázat: Zsadány népességének korcsoportok szerinti összetétele
 (Forrás: KSH 2005)

Az „előregedő és elszegényedő társadalom” számszerűsíthető adatai tehát sajnos ezt a községet is jellemzik. 2004-re már az eddigi legrosszabb helyzet állt elő, hiszen a gyermekkorúak aránya jóval 20 % alatti volt (18,6 %), az időseké pedig 22 %-hoz közelített (21,7 %). A 60 év feletti kategórián belül emelkedett a 80 évet betöltöttek aránya (3,4 %). A korosztály általános egészségi állapota alapján feltételezhető, hogy ők fokozott figyelmet és gondoskodást igényelnek.

1990	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
2,5	2,3	1,9	1,9	2,1	2,2	2,4	2,9	3,4

5. táblázat: 80 évet betöltött lakosok aránya Zsadányban 1990 és 2004 között
 (Forrás: KSH 2005)

A *szellemi foglalkozásúak növekvő számát* az iskoláztatás terén 1960 és 1990 közötti dinamikus fejlődés is megalapozta. 1990-re csökkent az analfabéták aránya, de még így is jelentős maradt (3,2 %). A lakosság közel 40 %-a legalább 8 osztályt végzett, ez 24 %-kal magasabb, mint 1960-ban volt. Az érettségizettek aránya 20 %-hoz közelít ez a korábbiakhoz képest nagy előrelépést jelent (16,4 %-os a növekedés).

Iskolázottság szintje	1960 (%)	1990 (%)
Analfabéta	5,5	3,2
Valamilyen szintű elemi iskola	79,2	41,1
8 általános	13,3	37,3
Minimum középiskolai végzettség	2,0	18,4

6. táblázat: A népesség iskolai végzettségének változása
 (Forrás: KSH 1962, 1992)

Az *aktív népesség* 1990-es adatai relatíve még jobb eredményt tükröznek. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya jobb volt, mint a megye községeinek átlaga (5,2%), de messze elmaradt a megyei összesített átlagtól (9,0 %) és a városiak átlagaitól (11,4 %). Ez az *innovációs potenciál szempont-*

Év	8 osztály alatti (%)	8 osztály (%)	Középfokú szakmunkás, szakiskola (%)	Középiskola (%)	Főiskola, egyetem (%)
1990	9,9	51,8	19,6	12,4	6,3
2001	1,9	32,5	31,3	23,1	11,2

7. táblázat: Az aktív népesség iskolai végzettségének megoszlása 1990-ben és 2001-ben
 (Forrás: KSH 1992, 2002)

jából kedvezőtlen. A 30 éves fejlődés tehát még a viharsarki átlaghoz való felzárkózást sem tette lehetővé.

A következő évtizedben az előrelépés egyértelműen kimutatható, hiszen 2001-re az aktív lakosság körében közel 12 %-kal nőtt a minimum középfokú végzettséggel rendelkezők aránya (31,3 %), 11 %-kal az érettségit szerzőké (23,1 %) és majdnem megduplázódott a felsőfokú végzettséggel dolgozók aránya is (11,2 %).

A faluban élők többsége ma is valamilyen fizikai munkát végez. Az elmúlt évtizedekben *megváltozott a foglalkoztatási struktúra.* Az 1960 és 1990 közötti 30 év során a rurális térségre általában dominánsan jellemző mezőgazdasági szektor háttérbe szorulása tapasztalható (aránya 73,5 %-ról 23,6 %-ra csökkent). A rendszerváltás után megfigyelhető a szekunder szektor előretörése (36,4 %) és a terciér szektor fejlődése.

Az 1990-es években azonban sokan *visszaszorultak a mezőgazdaságba* és kisebb-nagyobb földtulajdonaikon kísérelték meg az élet újrakezdését. 2002-ben 4 egyéni vállalkozás, 422 őstermelő és 12 családi gazdaság működött a faluban: 1–3 hektár közötti nagyságú 20; 3–5 hektár közötti 14; 5–10 hektáros 38; 20 hektár feletti nagyságú 28 gazdaság volt.

A község aktív korú lakosságára napjainkban is rendkívüli terhek búrulnak. Az idősök viszonylag magas aránya, a gyermekek, valamint a betegek ellátása és ápolása komoly kihívást jelentenek. Nehezíti a helyzetet az, hogy a faluban és környékén alig van munkalehetőség, így *tartósan magas a munkanélküliek aránya.*

Lassan a nagy mértékű munkanélküliség „természetes” részévé vált az itt élők életének. A tényleges munkanélküliség a regisztrált kategóriánál vélhetően itt is magasabb és a dolgozók többségénél általános, maximum 65 évig tartó aktív foglalkoztatási munkaszakaszt figyelembe véve még kedvezőtlenebb az arány (pl. 2003-ban a regisztráltak körében 17,9 %). Ezek az értékek jelentősen rosszabbak a megyei és az országos átlagértékeknél is.

	1999	2000	2001	2002	2003	2005
Regisztrált munkanélküliek aránya	17,6 %	18,5 %	19,2 %	17,0 %	15,7 %	18,5%

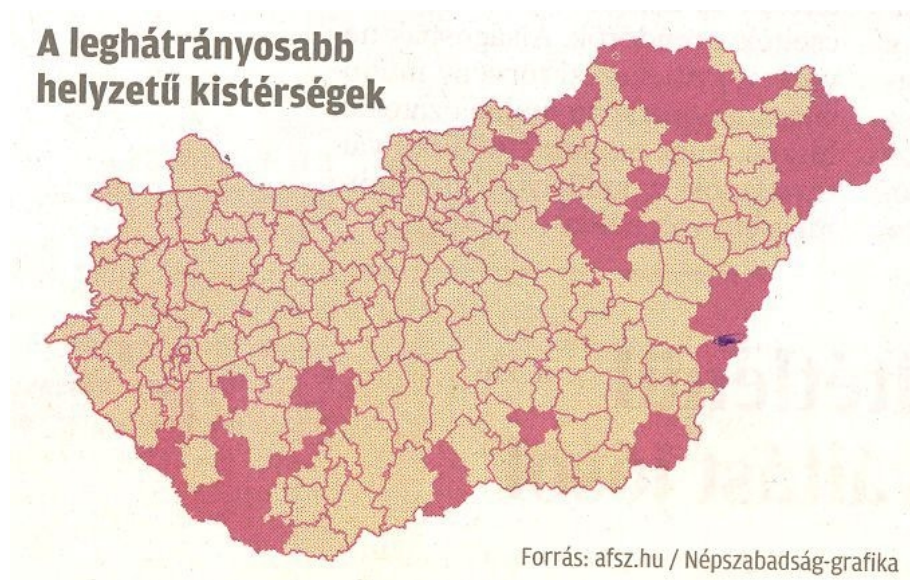
**8. táblázat: A regisztrált munkanélküliek aránya Zsadányban
a 15–74 éves népesség körében
(Forrás: KSH 2002,2006)**

3.2. Élet az Alföld peremén

Összegzés: A község térbeli helyzete, a történeti, politikai folyamatok hatásrendszere Trianon óta jelentősen csökkentették a falu életesélyét. Ország- és megyehatárhoz közeli perifériális helyé vált. A mezőgazdaság, majd a teljes gazdasági rendszer átalakulása, a fejlettebb területek elszívó hatása miatti migrációs hullám, a rossz infrastrukturális feltételek mind csökkentették a felzárkózás esélyét. Nem csoda, hogy a rendszerváltás után meginduló tőkebefektetések is elkerülték ezt a térséget.

Bár az iskolázottság terén önmagához képest komoly előrelépést tett a falu, az innovációs központokkal és vonzáskörzeteikkel továbbra sem tud versenyre kelni. Az elöregedő lakosság és a tartósan magas munkanélküliségi ráta a gazdasági mutatók további romlását és a szociális problémák fokozódását is jelentik.

A bajok megállapítása mindig a segítségnyújtás első lépése. A különböző gazdasági mutatók alapján 2002-ben megállapított diagnózis súlyos, de fájóan reális. A gazdasági elemzés *Zsadányt a 42 leghátrányosabb helyzetű kistérségek* körébe sorolta.

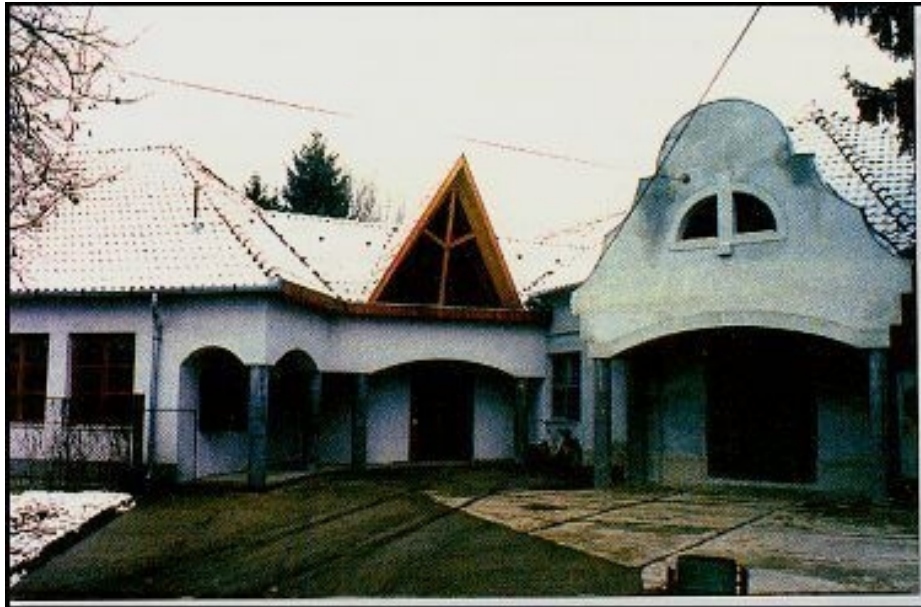
3. ábra: A leghátrányosabb helyzetű kistérségek Magyarországon
(Forrás: afsz.hu/Népszabadság-grafika 2007)

3.3. Kiút keresése

Az előzőekből logikusan következne, hogy a faluban visszafordíthatatlanná vált a leépülés, az elnéptelenedés. Az 1990-es években azonban ez nem így történt.

A válságjelenségek mellett tapasztalhatóak voltak egy *önmaga lehetőségeire ébredő helyi társadalom* újat teremtő szándékának első eredményei is. Az önkormányzati rendszer nem csak rádöbentette a település lakóit arra, hogy elsősorban önmagukra támaszkodhatnak, de némi esélyt is adott ahhoz, hogy a falu újrakezdje az életét. Főként az előző évtizedben kiemelkedett tanultabb csoportok ismerték fel, hogy személyes érdekeik egybeesnek a közösség érdekeivel. Kapcsolataiknak és felkészültségüknek döntő szerepe volt a fejlődés új elemeinek megjelenésében, a térségi együttműködés elkezdésében. A környező önkormányzatokkal összefogva 1996-ban kiépült a vezetékes gázellátás. 1997-ben a telefonhálózatot fejlesztették, üzemanyag-töltő állomás létesült, majd az egész kistérségben hiányzó mentőállomást hoztak létre és újra felállították a körzeti rendőrőrsöt (KÓVÁRY E. P. 1999 b).

Megőrizték a könyvtárat, a művelődési házat, az idősek klubját és biztosították a különféle orvosi ellátási formák (gyermekgyógyász, fogorvos, nőgyógyász) működését. Új iskolaépülettel gazdagodott a falu. *A lakosság egészségének megőrzését, oktatását-művelődését, kommunikációját és biztonságát szolgáló alap- és központi funkciókat teremtettek Zsadány és vonzáskörzete számára.* Talán ez is szerepet játszott

4. ábra: Az iskola új épületét 1999-ben adták át

abban, hogy 1999-ben és 2001-ben szerényen növekedett a népességszám és 3 évig 1800 fő körül volt. 2005-ben sajnos újabb csökkenés következett be (1 762 fő).

A korábbihoz képest jelentősen *javult a településfejlettségi mutatók egy része*. Vezetékes ivóvízellátású a lakások 97 %-a, 2005-re a távbeszélő fővonallal rendelkező ingatlanok aránya a korábbi 57%-ról 33,8%-ra csökkent. Ennek fő oka a mobiltelefon térhódítása. Vezetékes gázt a háztartások felében használnak. A burkolt (portalanított) utak aránya 32 %-ról lassan gyarapodik; ez még fejletlen infrastrukturális viszonyra utal, de előrelépés itt is tapasztalható. A gépkocsik száma 300-ra nőtt, de ezek közül csak 27 darabot vásároltak újonnan (KSH 2005).

A „*változások kovásza*” az a mintegy 20–25 főből álló vállalkozói csoport és a terveikhez megnyert alkalmazotti-értelmiségi réteg. Felkészültségük lehetővé tenné, hogy élni tudjanak a különféle kormányzati fejlesztési programok lehetőségeivel. De mire lesz ez elég?

Az örömteli pozitívumok ellenére ez a község olyan *határmenti rurális térség*, amelynek korábban is említett *komplex hátrányai* nehezítik a hazai középmezőnyökhöz való felzárkózását is (TÓTH J. 1999).

Tóth József Magyarországról készített térszerkezeti modelljének térségi jellemzőit a bemutatott községi eredmények is jelzik. A lazább struktúrájú, kevés góccal (centrum-térséggel) rendelkező területen lévő, perifériás helyzetű község rossz infrastruktúrájával, a határ miatti „csonka”, főként belföldi kapcsolatrendszerével ma még nem vonzó a tőkebefektetők számára. Van ugyan egy kisebb innovatív csoportja, mely már eddig is szép sikereket ért el, de *a falu Magyarországon belüli innovációs térbeli helyzete* is kedvezőtlen (TÓTH J.–PAP N. 2002).

4. LEZÁRATLAN GONDOLATOK

Nyilvánvaló, hogy a térségnek (és ezen belül Zsadánynak) nincsenek meg azok a belső erőforrásai, amelyek lehetővé tennék az új gazdasági, fejlődési pályára való önálló áttérést, a társadalmi problémák gyökeres megoldását (KÖTELES L. 1999).

A világ átalakulása, az *európai integráció* ugyanakkor több területen is kedvezőbb feltételeket teremtett a változásokhoz.

Az Európai Unió vidékfejlesztési elveiből és támogatási rendszeréből is látható, hogy az új igényekre és a sajátos természeti viszonyokra épülő növénytermesztési kultúrák (pl. ökológiai gazdálkodás, erdősisítés, fűszer- és gyógynövények termesztése) meg-, illetve visszahonosítása esélyt ad a *mezőgazdasági struktúraváltásra*. Hasonló a helyzet az állattenyésztéssel is.

Az olcsó munkaerő, a vállalkozókat segítő különféle kedvezmények, az elnyerhető támogatások bősége, a viszonylag épen maradt természetes környezet, a hévízkutak, a tavak világa számtalan esélyt ad a *jövőt formáló befektetések számára* – Zsadányban is.

Új esélyeket teremthet Románia Európai Unió csatlakozása után a Nagyváraddal és vonzáskörzetével *újraszervezhető piaci-gazdasági kapcsolatrendszer*. *A regionális kooperáció* Zsadánynak is komoly fejlesztő tényezője lehet. „Kelet másik nemzetközi regionális kapcsolatrendszere a magyar–román határ mentén, az Alföld térségében van formálódóban” (TÓTH J. 2002, p.270.).

Az utóbbi gondolatok szellemében fogant számos olyan helyi, kistérségi és határmenti kezdeményezés, amelyek ezeknek a zsáktelepülésekké nyilvánított falvaknak egy régi-új perspektívát, a Nagyvárad centrumhoz történő gazdasági „visszakapcsolódást” kívánták megalapozni.

A (különféle elnevezésekkel) országosan is elsőként megszervezett kistérségi együttműködés az Európai Unió csatlakozás előtt és azt követően szinte teljeskörűen feltárta a társadalmi-gazdasági megújulás közös belső erőforrásait.

Felsorolásképpen mutatom be a néhány jelentősebb program-tervezetet²:

1998. Az Észak-Békési Önkormányzati Térségfejlesztési Társulás közös települési környezetvédelmi programja.
2001. Észak-Békési kistérség ökoturisztikai programja.
2002. Észak-Békési kistérség gazdaságfejlesztő programja I–II.
2002. Északkelet Békési Kistérség idegenforgalmi és turisztikai operatív programja (közös határmenti fejlesztési program Nagyszalonta kistérséggel).
2003. Komplex településfejlesztési akcióterv.
2003. Békés-Bihar kistérség felzárkóztatási, fejlesztési operatív programja.
2004. Észak-Békési kistérség lovas turisztikai fejlesztésének megvalósíthatósági tanulmánya.
2004. Vállalkozáserősítő program. A vállalkozások közötti együttműködési formák-támogatása.
2005. Sarkadi kistérség szerkezet-átalakítási program. Interreg III.A/Phare CBC pályázatok Zsadányi üzleti park, inkubátorház, logisztikai központ.
Zsadányi biomassza erőmű és biodízel üzem.

A többnyire jól képzett pályázó cégekkel közösen elkészített fejlesztési programok lényegében a *legfontosabb fejlesztési lehetőségeket feltárták*. Kezdeményezői lehetnek volna az agrártérségekben szük-

²(Zsadány Polgármesteri Hivatal Irattár 2007)

séges szerkezetváltásnak, a szövetkezeti formák létrehozásával történő társadalmi-gazdasági újjászerveződésnek, az ökogazdálkodás meghonosításának, a falusi turizmus megszervezésének, a termálvíz és a kiváló ivóvíz hasznosításának.

A közlekedési infrastruktúra Nagyvárad irányába történő helyreállítása esélyt adott volna az egykori piaci kapcsolatok újrateremtésére, ami a válságkezelés fontos tényezője lehetett volna.

A falu (és a térség) felkészült az európai integrációra – de a különféle minisztériumok és a gazdaságpolitika irányítói annál kevésbé. A hazai fejlesztéspolitikák csak elméletileg ismerték fel a hátramenti térségek gazdasági reintegrációjának fontosságát és nem preferálták azokat. Az általános pályázati rendszerben ezek a sokszorosan hátrányos helyzetű térségek rendre alulmaradtak. Egyesek szerint a zsadányiak a szakmailag színvonalas pályázatokat sem tudták megfelelően menedzselni, a sikerhez elsősorban a megfelelő lobbizás hiányzott. Fejlesztő terve cégekkel közösen elkészített fejlesztési programok lényegében a *legfontosabb fejlesztési lehetőségeket feltárták*. Kezdeményezői lehetnek volna az agrártérségekben szükséges szerkezetváltásnak, a szövetkezeti formák létrehozásával történő társadalmi-gazdasági újjászerveződésnek, az ökogazdálkodás meghonosításának, a falusi turizmus megszervezésének, a termálvíz és a kiváló ivóvíz hasznosításának.

A közlekedési infrastruktúra Nagyvárad irányába történő helyreállítása esélyt adott volna az egykori piaci kapcsolatok újrateremtésére, ami a válságkezelés fontos tényezője lehetett volna.

A falu (és a térség) felkészült az európai integrációra – de a különféle minisztériumok és a gazdaságpolitika irányítói annál kevésbé. A hazai fejlesztéspolitikák csak elméletileg ismerték fel a hátramenti térségek gazdasági reintegrációjának fontosságát és nem preferálták azokat. Az általános pályázati rendszerben ezek a sokszorosan hátrányos helyzetű térségek rendre alulmaradtak. Egyesek szerint a zsadányiak a szakmailag színvonalas pályázatokat sem tudták megfelelően menedzselni, a sikerhez elsősorban a megfelelő lobbizás hiányzott. Fejlesztő terve cégekkel közösen elkészített fejlesztési programok lényegében a *legfontosabb fejlesztési lehetőségeket feltárták*. Kezdeményezői lehetnek volna az agrártérségekben szükséges szerkezetváltásnak, a szövetkezeti formák létrehozásával történő társadalmi-gazdasági újjászerveződésnek, az ökogazdálkodás meghonosításának, a falusi turizmus megszervezésének, a termálvíz és a kiváló ivóvíz hasznosításának.

Jó példa erre a Vésztő–Körösnagyharsány–Nagyvárad vasútvonal és közúti átkelő, amely az érintett térség szinte valamennyi fejlesztési pályázatában kiemelt fontosságú volt. Ezt az „országban gondolkodó” döntéshozók megszüntetésre ítélték, jelenleg sztrájkot is felvállaló harc folyik a megmentéséért. Eközben a határ román oldalán hatalmas arányú fejlesztés zajlik, amelyet vágyódva nézhetnek a Zsadányban élők.

A faluban folyamatos pályázások legjelentősebb eredménye egy iskola bővítése és felújítása volt, 22 millió forintért. Emellett idősek otthonát hozták létre 22 fő számára. A határ másik oldalán sokkal dinamikusabb fejlesztés indult. Zsadány testvértelepülése, a romániai Bardóc például 2006-ban első nyertes képzett pályázó cégekkel közösen elkészített fejlesztési programok lényegében a

legfontosabb fejlesztési lehetőségeket feltárták. Kezdeményezői lehetnek volna az agrártérségekben szükséges szerkezetváltásnak, a szövetkezeti formák létrehozásával történő társadalmi-gazdasági újjászerveződésnek, az ökológiai megújításának, a falusi turizmus megszervezésének, a termálvíz és a kiváló ivóvíz hasznosításának.

A közlekedési infrastruktúra Nagyvárad irányába történő helyreállítása esélyt adott volna az egykori piaci kapcsolatok újrateremtésére, ami a válságkezelés fontos tényezője lehetett volna.

A falu (és a térség) felkészült az európai integrációra – de a különféle minisztériumok és a gazdaságpolitika irányítói annál kevésbé. A hazai fejlesztéspolitikák csak elméletileg ismerték fel a hátramenti térségek gazdasági reintegrációjának fontosságát és nem preferálták azokat. Az általános pályázati rendszerben ezek a sokszorosan hátrányos helyzetű térségek rendre alulmaradtak. Egyesek szerint a zsadányiak a szakmailag színvonalas pályázatokat sem tudták megfelelően menedzselni, a sikerhez elsősorban a megfelelő lobbizás hiányzott. Fejlesztő terveiket valószínűleg nem látta egyetlen olyan döntéshozó fórum sem, amely *térségben és nemzetben gondolkodna.*

Jó példa erre a Vésztő–Körösnagyharsány–Nagyvárad vasútvonal és közúti átkelő, amely az érintett térség szinte valamennyi fejlesztési pályázatában kiemelt fontosságú volt. Ezt az „országban gondolkodó” döntéshozók megszüntetésre ítélték, jelenleg sztrájkot is felvállaló harc folyik a megmentéséért. Eközben a határ román oldalán hatalmas arányú fejlesztés zajlik, amelyet vágyódva nézhetnek a Zsadányban élők.

A faluban folyamatos pályázások legjelentősebb eredménye egy iskola bővítése és felújítása volt, 22 millió forintért. Emellett idősök otthonát hozták létre 22 fő számára. A határ másik oldalán sokkal dinamikusabb fejlesztés indult. Zsadány testvértelepülése, a romániai Bardóc például 2006-ban első nyertes pályázatával 2,5 millió eurót kapott.

Időközben *a falu népességének helyzete tovább romlott.* A 660 fős munkaképes korú lakosságból 2004-re tartós munkanélkülivé lett 250 fő, míg télen 320-an, azaz csaknem 50%-uk. Nagy reményeket fűztek a 2002-ben 10 település és 12 más tag által létrehozott Körösök Völgye Naturpark kiemelt közhasznú társaság létrehozásához – ám egyelőre még ott is csak pályázatok készültek.

Vizsgálódásom arról győzött meg, hogy az új szemléletnek, *a globális és lokális érdekek összeegyeztetésének képessége* ma jobban jelen van az érintett térségek társadalmában, mint a sorsukat intézők körében.

Félő, hogy a sorozatos kudarcok felőrlik a helyi közösségek kezdeményező csoportjait és újra megerősödik a korábbi paraszti társadalomban jellemző egyéni reakciókra kódolt gondolkodás és cselekvés.

ZÁRSZÓ

A kormányzat a napokban indította el „Nem mondunk le senkiről” elnevezésű programját, amely a leghátrányosabb kistérségek (köztük a Zsadányt is magába foglaló sarkadi) fejlesztésének támogatására a 2013-ig tartó időszakra több mint 130 milliárd forintot különítettek el.

Újdonság, hogy az elnyert pénz szétosztásáról a kistérségek önkormányzatai maguk dönthetnek és újabb 310 milliárdnyi pályázatnál előnyben részesülhetnek. (LENCSEK K. 2007). A szemafor talán zöldre váltott...

IRODALOMJEGYZÉK

- BARANYI B. (2004): *A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai*. Dialóg-Campus, Budapest–Pécs. 309 p.
- ERDŐSI F. (1988): *A határmenti térségek kutatásáról*. In.: Erdősi F.–Tóth J. (szerk.): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja Pécs és a Ts-2/2 Programiroda. pp. 1–30.
- HARDI T. (2000): *Államhatárok és regionális együttműködések*. In: Horváth Gy. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 595–615.
- KÖTELES L. (1999): *A Körös–Sárrét általános bemutatása*. In.: Kőváry E. P. (szerk.): Magyarország kistérségei. Békés megye. Körös–Sárrét. Ceba Kiadó. pp.15–34.
- KÖTELES L. (2000): „*Fekete égbolt alatt.*” Élet és Irodalom. 2000. XLV. Évf. p.10.
- KÓVÁRY E. P. (szerk.) (1999 a): *Magyarország kistérségei*. Békés megye. Körös–Sárrét. Ceba Kiadó. 140 p.
- KÓVÁRY E. P. (szerk.) (1999 b): *Békés megye kézikönyve 3*. Békés. 857 p.
- KÓVÁRY E.P. (szerk.) (2000): *Magyarország Kistérségei*. Békés megye. Békés–Bihar: Sarkad és térsége. Ceba Kiadó 174 p.
- KSH népszámlálási adatai és Békés megye statisztikai évkönyvei (válogatva 1962–2005).
- LENCSES K.: *Százhárommilliárd forint az egymillió hátrányos helyzetű vidékinek*. Népszabadság. 2007. november 20. p.4.
- MAKAI S. (1999): *Zsadány község története*. Zsadány. 240 p.
- MÉSZÁROS R. (1988): *Zsadány térbelisége felnőtt lakosságának térségi alapján*. Békési Élet 1988. pp.148–154.
- PÁL Á. (2000): *A határmenti regionalizmus új dimenziói a Dél-Alföldön*. In.: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): Határok és régiók. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia Szeged, 1999. november 29–30. JATE Press, Szeged. pp.127–132.

- PÁL Á. (2002): *Héthatáron. Tanulmányok a határmenti települések földrajzából.* JGYF Kiadó, Szeged. 524 p.
- TÓTH J. (1982): *A megye földrajza.* In.: Hüttner V. (szerk.): Magyarország megyéi, Békés. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. pp.5–15.
- TÓTH J.–CSATÁRI B. (1983): *Az Alföld határ menti területeinek vizsgálata.* Területi Kutatások, 1983. 6. pp.78–92.
- TÓTH J. (1999): *A fenntartható rurális fejlesztést elősegítő új politikák.* In.: Tésits R.–Tóth J. (szerk.): Kommunikáció térben és időben. University Press, Pécs. pp.184–196.
- TÓTH J.–PAP N. (2002): *Rajon- és régióelméletek.* In.: Tóth J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. pp.287–304.
- TÓTH J. (2002): *Régiók a Kárpát-medencében.* In.: Pap N.–Tóth J. (szerk.): Európa politikai földrajza. Alexandra Kiadó, Pécs. pp.257–271.